

ШЫҢ

СОВЕТ ЗВИЛЕЛИНИҢ КОММУНИСТИК ПАРТИЯЗЫНЫҢ ТЫВА ОБЛАСТЫ БОЛГАШ КЫЗЫЛ ХООРАЙ КОМИТЕТТЕРИНИҢ, АЖЫЛЧЫ ЧОННАР ДЕПУТАТТАРЫНЫҢ ОБЛАСТЫ БОЛГАШ КЫЗЫЛ ХООРАЙ СОВЕТТЕРИНИҢ ОРГАНЫ

1960 ч. АВГУСТ 9

ВТОРИК

№ 185 (4669).

Өртөө 20 көп.

БӨГҮНГҮ СОЛУНДА:

Х. Борбай-оол. — Мурнакчылар партиянын хүрөөлөндө (2 арым).
А. Доржу. — Социалистик чарыштын түнөлгөсү (2 арым).
С. Снобкин. — Чылда 20—21 миллион тонна өт дөш (2 арым).
 Социалистик чарышты тодоргай удурут: СЭКП Кызыл хооромунда V пленуму (3 арым).
Д. Ендан. — Кызыл-Мажалык АТК (3 арым).

И. Мелин-Самги. — Бячя ууулар тивни каймык сатып ал болуруу? (3 арым).
П. Герелов. — Кичээлге — өрт айымын бодуруу (3 арым).
 Совет шериг корабльери Хельсинкиде (4 арым).
 Устүү Вольта — хамаарышпас чорукту чедип алган (4 арым).
 Конгода бодурууларга (4 арым).
 Конгогун премьер-министринин меделели (4 арым).

НОМНУ—МАССАЖЕ

Ажылчы чонун материалдык чаагай байдалын үзүктөл чок экижи, өртөм-билини дүргөн өзү турарына холбаштыр, язы-бүрү темалык номнарга оларын негелдеш улгайты турар. Бо чылдын иинде СЭКП Топ Комитети ном салгыларын амы байдалын болгаш ону экижидер темаларын дугайында хүлээп алган доктаалыга, амы үени байдалына эки тургустунган ном салгы болза, ажылчы чоннар коммунист буга кижиздеринин талзы-биле партия база хүренини налты ажылчы чугула чүтүл болур деп айткан.

Чонун ортузунга ном тардырыныч ажылчы бистин областа сөөлү чылдарга элден экижөө. Ном сазар магалинерин, классиктерин четки калгыр турары-биле калы ном тардырыныч айларын эрттирип, ном базарларын организаастап турар. 1950 чылда чурттагы чонга 900 муз рубльдин номун саткан азы областын чурттагы чонунга бир кижге овалыгы 4 рубль бооп турган болза, 1959 чылда үстүндө чугулаан хемчеглерин ачыкында 2 миллион 419 муз рубль түгө ному саткан айыкпе, чурттагы чонун чор кижге овалыгы 14 рубльге чедир өскөн.

Ном сазар талзы-биле чурткы чыл плавны Бин-Хем райпоунун ном салгынын салгымын эш Магера 111,9 хуу, Кызылдың № 2 магалинин салгымын эш Кочнева—127 хуу күүсөдип, чонга ном тардыры талзы-биле мурнакчылар бооп турарлар. Ол ишкан Эркинин, Чөөн-Хемчиктин, Каз-Хеминин ном салгынын ажылдакчылары база багай эвес ажылдап турарлар.

Бо чылдын май 5-тен июнь 20-ге чедир бугу областа ном тардыры талзы-биле айны эрттирген болгай. Оң түнөлгөдө, Эркин району ол айда ном тардырыныч плавны 167 хуу, Чөөн-Хемчик району—100 хуу күүсөдип, эки түнөдө чедип алган. СЭКП-инд, ВЛКСМ-инд Эркин, Чөөн-Хемчик райкомнары массага ном тардыры ажылдык партиялык-политиктиг ажылдын бир хевирин кылдырып шыг үнөлөп көргөш, ук ажылдык чончуг эки организаастыг эрттирген. Эркинин «Кызыл сыйдыста» хейинитинин ном тардырычы Норуу Яма оң айда 1711 рубльдин номун тараткан. Кызылдың пединститудун студентизи Ковалык 2250 рубльдин номнарын тараткан. Ол ишкан мурнакчыларын оон-даа хейну ады болур.

Моң-биле кады бистин областа массанын ортузунга ном тардыры, ылангыга тыва дымда литературала тардыры талзы-биле ажылда элте-жир аргажок четтестер бар.

Ам үеде Кызылдың ном салгынын баазында муз-инд рубль түнүгү язы-бүрү темалык, сөөлү чылдыра үгөн номнар калды-даа шимчөөшүн чок, алуу бааран бооп чылды турар. Мычаарга колхозтарда, совхозтарда, район төптеринде ном салгыларында чонун херелдеп, күзөп номчускап турары номнары, ылангыга тыва дымда номнар чок, азы чамдык номнар бар-даа болза оларын витри-нага делгеше, көскү чеге салбас, магалинерин бир будунунда докт-рак-доогага бастына берген, уш-баш чок овалык салып каан турар. Калдык чаа номнар парламенттин гүтү турарын солуннарга, радиога үе-үеде чарлап турар практиканы шуут боттандырбайн турар. Оң-биле кады райполар баштаар черлери

ном салгынын төп баазанынга ном чагыны кылдырып херекке албайн турар болгаш «чагыг чокка ном чорутпалар» деп негеп турар. Бо чорук болза райпо ажылдакчылары чонун номга херелделерин өренип көрөйүн турар болгаш массага ном тардырыныч ийги чегеннин херээ кылдыр шын эвес билеп турарын херечилеп турар.

Чижек кылдыр мындыг барымдааны айтырга-ла четчир. Танды райпо-зу (даргазы эш Панфилов) турар. Чонун ортузунга ном тардырында өскө бугу даалгаларын ол бо чылдын бирги чартымында эки күүсеткен. Мычаарга май 5-тен июнь 20-ге чедир ном тардыры талзы-биле плавны ол чүгө 32 хуу күүсеткен.

Массанын ортузунга ном тардыры ажылдык чүгө ном салгынын ажылдакчыларынын херээ кылдыр көргү, ол политиктиг чугула ажылды удуурлай, бодунуң контролгона албайн турар мынды партия, ВЛКСМ райкомнары база бар. Чижек, май, июнь айларда өрткөн ном тардылыгынын ай плавны Барыин-Хемчик району шуут ускен. Май 5-тен июнь 20-ге чедир үе иштинде ол районта сатылган номун түдү Кызылдың пединститудун студентизи Ковалык оң-ла хууеазында чааскан салгы тараткан номундан өскөш болган. Ном тардылыгынын айы Тес-Хемге база организааст чок өрткөн.

СЭКП-инд, ВЛКСМ-инд Барыин-Хемчик, Тес-Хем болгаш өске-даа чамдык райкомнары ном тардылыгынын айны эрттиргенин чугулага көрөйүн турары ажылчы чонун коммунист буга кижиздеринин ол чугула ажылчы ук районнарда чавыс делгешле турарын херечилөөн.

Ол мыкшан, литератураны пропагандалаар ажылгы ном үндүрер чор, совет чогаалчылар эвилелинин тыва сабыры, композиторлар, чурдукчуларын киржилгелерге база кош-ка. Ном тардыры ажылга советчелтиг база шоолот кирешпейн турар.

СЭКП-инд съезддеринин, партия ТК-нын пленумнарын, Дээди Советтин сессияларынын доктаал, шиттилеринин болгаш партиянын, Совет тургунун иштиги, даштыкы политиканынга хамаарышкан чаа-чаа документтерин сазт чокка чонга чедир тардыры айттырылгелерге партия, профсоюз, комсомол организа-циялары бирги элтегелде сагыш салып, ол талзы-биле боттуг хемчег-лери алган турар ужурут.

Ам сорулга болза, массанын орту-зунга совет литератураны чедимчи-лин-биле тардыры ажылды СЭКП райкомнары холга ап, азна боттуг удурутуга, дузаламчынын улам күш-тедирбишпаан, ном сазар магалинер, классиктерин четкилерин калдыр-тыр, ном тардырыныч айларын, ном базарларын районнар төптеринге организаастары, хей-инитининг ном тардырычыларынын санын, ылангыга комсомолчуларынч иштинде улам хөбү-биле хаара түдүп турган көү-үдери болур. Көзө чонунг номга негелделерин өренип көргөш, ча-гытларын ей-шаанда төп ном баазы-мынче килер болгаш райполарын ном сазар ажылды ийги чегенниг ажылды кылдыр көөр шын эвес хөв-нүн шыгыны бугуу шаап көрүшпаш, төп баазда чылды турар болгаш районнарже, колхозтарже, совхозтар-же—хол херелделерге сазт чок-ка чедирерин организаастарын чедип алыр ужурут болс.

Демир орукчуларнын Бүгү-эвилел хүнүнге алдар кылдыр

В. И. Ленин аттыг Топ стадионунд Спорт ордузунга демир орукчуларын Бүгү-эвилел хүнүнге хол-баштырган байырыг кезжө августун 6-да болган.

Хүндүгү президиумга СЭКП ТК-нын Президиумун Н. С. Хрушев баштадыр сонгуур дугайында санаалды чылганнар диктиг адыш чаксаакчылары-биле улгаан.

Кезжөн орук-харылаа министр Б. П. Бещев ажылтас. Москваның ажылчы чоннарынч мурундан СЭКП Москва хооркомунун бирги секретары П. Н. Демишев кезжөнүгү керткелеринге элги байыры чедирген. Армия генералы А. С. Жадов, ВЦСПС-тин секретары В. И. Прохоров, ВЛКСМ ТК-нын секретары В. М. Миронова, Герман Демократыг Республиканын транспорт ми-нистри Э. Крамер олар демир орукчулар байыр чедирш чүве чугула-лааннар.

Байырыг хуралдын дараазында улуг концерт болган.

Демир орукчуларнын хүнүнге хол-баштырган байырыг хуралдар Ленинградка, Киевке, Минскке, Виль-нюска болгаш чурттуг өске-даа хоорайларына база болгулаан. (СЭТА).

ССРЭ-нин Дээди Советинин Президиумунда

Аныяк салгакчыларын коммунизм бугуна өрөдиринин болгаш кижиз-деринин херезине улуг алдар ха-выаалары дөш, Талдык ССР-нин башкылар съездининге солгуттар алдарыг болгаш башкылары бол-гаш улус өрөдирелениң ажылдак-чыларын ССР-нин Дээди Советинин Президиумунд 1960 чылдын ав-густ 5-теги Чарлыи-биле ССРЭ-ниң

орденнери болгаш медальдары-биле шагнаан.

Шуту 528 киж, оларын иш-тинде: Ленин орден-биле 24, Күш-ажылчы Кызыл Тук орден-биле—92, «Хүндүлелин демээ» орден-биле—115 база «Күш-ажылчы» мыгларга дөш» деп медаль-биле—297 киж шапнаткан.

Конго Республикада байдалга холбаштыр Совет чазактын меделгели

Конго Республикада байдалды холбаштыр Совет чазак меделгел кылган.

Конго Республиканын деискари-яндан белги шериглерин үндүр-ерин болгаш Конгогун чазаның де-вискоз талзы-биле дөш болбас чорукту база республиканын күрүне талзы-биле бугу турар чоругу хандырыныч херезинде луза чели-рер дугайында боттуг хемчеглерин аларын негеп турар КНО-нун Аймыл чок чорук Чөвүлелин шит-тири күүсеттинейн турар дээрин Совет чазак меделгел тур. Конго хоорайлары, чурттакчылыг черле-рин болгаш ылангыга Катанга можуну белги шериглер дүргү чок өзү-биле ээлеп урулчулешпаан. КНО-нун Конгоже чоруткан шериглеринин коммунданынын дөштөгү ажылы сула байдалын көргүзүп турар. Конгогун дүргү өзүгар чазаның луза көргүз-еринин орунуга КНО-нун шериглерин бодунуң хүлөөлгөсүн хамаарышпас чүдүргө ула-дара ажылгап турар. Үстүндө айттыгнан команд-дал чери КНО-нун ол шериглерин белги агрессорларга уду демессил

чорудуп турар болгаш Конгогун дү-рүм өзүгар чазаның контролгона турар можулорже база хоорайларже чорудуп турар чүүл бар.

КНО-нун Конгода шериглерин ней-тралдык болгаш хамыктыг мурунда Африканын чурттарынын шериг кез-зектеринден тургустунган түрүн дээр дугайында Конгогун чазаның дилээ турбуже, Бельгиянын НАТО талзы-биле чамдык эвилелчилерин киржитиришпаан, европа шериглер-нин санын көүдөлдөргөчө угланыш-кынын боттандырып турар.

Конго Республикада тургустуна берген байдал мырмың болдунар аргажок болу берген болгаш ол чуртка уду үгүлөткөнгөн агрессияны сок-садыр дугайында шиттирин үндүр-ер КНО-нун ат-алдарын баксырадып турар апарган дээрин меделгелери бодунуң хүлөөлгөсүн кылдыр Совет чазак санап тур.

Бо бугуру барымдаал көргөш, ССРЭ-нин чазаның санаалдары бол-за:

— Конго Республиканын деиска-риандан бугу белги шериглерин эң кыска хуусаа иштанде үндүр-ер.

оюу боттандырыларда салдар чедирери-нин калдыг-даа аргаларын херелдеп болур.

— Конгоже чамдык күрүүлериң чоруткан шериглеринин амыг ко-мандылары Аймыл чок чорук Чөвү-лелин шиттилерин өдөрбөс болза, ол командыларды солаш, чаа командыларды томуйлар болза чо-гуу.

— Конго Республиканын чарык-бас кезе—Катанга можуну эжелеп алган турар чорукту соксадыр дугайында шиттиринин болгаш боттуг хемчеглерин сонгаралдымынын чок-ка алыр.

Аймыл чок чорук Чөвүлелин шиттиринин өзүгар кайы-даа чурт-тун олче чоруткан шериглери бир эвес ол-бо чылдагааннар-биле та-маарышпас КНО күрүнең деиска-риандан эжелелчилерин шерин үндүр шыгарып ботту-биле хандырып шыдапас болза, ол чөптүг херекти боттандырырга киржирин-ге белен болуп турар өске турттар-тын шериглерин Конго Республка-же чорудар. (СЭТА).

МАЛГА БЫЖЫГ ЧЕМ-СУУРНУ

ТАРЛАШКЫН АКСЫНДА БРИГАДА

Августун эгези. Эркин суурга ол сизен кезер машинага албадап өрө-дүп апканар, көрүп бугүрөөр силер— диле.

Ол-бо талзында кукуруза тары-галыг, чокпак нотаан талдарыг бол-гаш теректеринг хемчигешти куду баткаш, силос салып турган эвенга келдим. Ол кезек шөлдө ажыл калбаш фронт-биле чоруп тур: кестинген сизини белген, оңу волокушаларда салып, астыг өсөөткен, хол калдыр-лары-биле кескен аныяк ооздар, ким-тар чашкыны мырмың тоовайн, харын улам омак-хөдүгү ажылдап турлар. Узун дурттуг сарааттар шыда-мында жөскү. Барык-ла долдур салып келген силос огарынын чанында аймырлар туткан, майкаларыг кү-дер дурек өрлөр өсүртүчүлери ма-вал, аразында баштактанчыг хөрөш-тер чурлар. Сараат салгычтары К. Доржу, А. Бивин, Ч. Товариштары оларын чаз чап турда силос са-лып турары ол-дур.

Силос салгычларынын эвенон-дан бичин ирай бөригемге, белкп тал-дар-биле долдур кажалааттанган шында трактор моторунун болгаш аыт-биле сизен кестирген машиналар-нын шимезин, телелерин пукула-зы, машинистерин мры-шоору ян-ды-бүрү аялгалар шыкаш дымалып кедди. Узун-Алакта аытарда бол-гаш тевелерде өсөөткен сизен кезер 4 машиналар шуужуна кестирип чоруп тур. Оларын ийгиинде кы-зыл тукугаштар килекип чор. Ол болза аныяктар бригаданың эвенон аразынын чарыкына тилекчи болуп турар эш Дукун Балдырге баштактан мурнакчы эвено ол.

Ол эвенонун алаанда, Суурузаның делгем шынаалында, комсомолчу тракторист Т. Адын-оолдун «ДТ-54» деп трактор агрегаты тура-соруутуг хөдөлүп тур. Сизен кестиркичлери сөөлү ийи беш хонукта 110 га чө-рин сизини кестирген. Аттың сиз-нен кезер машиналарынын машинис-теринде сески класкы оол Чопуй

— Чанар бөр бе! —Эртен эрте-ле ажылдап чорунаннар...— деп, Зоя арай шыгыны харылааш, менче кезе көргүдөй.

— Чашкында девидөш база ам чаа-ла 8 шак боорга... деп чымчады чугулааттына бердим.

— Мал чемнерин белеткээр бо удуг, чугула кампания үезинде тас-борак чылдагаан-даа эвес, а эртеин-ин 8 шак дээрге, орай болгай-аан. Мычаар шиттирилеп алган бис. Бир эвено силос салып, өскелери аытар, тевелер-биле машиналарыг болгаш хол калдырларыг сизен кестирип турар. Мыа хем үнүмче кудулдуу шынаала—деп, ол кыс улам тодор-гайлап чугулаалы. «Тевелер» дээли-нге чигингеш, тевелер-биле сизен ба-за кестирип турар бе? — дей каап-ты.

— Бистин оолдар эмдик тевелери

сизен кезер машинага албадап өрө-дүп апканар, көрүп бугүрөөр силер— диле.

Ол-бо талзында кукуруза тары-галыг, чокпак нотаан талдарыг бол-гаш теректеринг хемчигешти куду баткаш, силос салып турган эвенга келдим. Ол кезек шөлдө ажыл калбаш фронт-биле чоруп тур: кестинген сизини белген, оңу волокушаларда салып, астыг өсөөткен, хол калдыр-лары-биле кескен аныяк ооздар, ким-тар чашкыны мырмың тоовайн, харын улам омак-хөдүгү ажылдап турлар. Узун дурттуг сарааттар шыда-мында жөскү. Барык-ла долдур салып келген силос огарынын чанында аймырлар туткан, майкаларыг кү-дер дурек өрлөр өсүртүчүлери ма-вал, аразында баштактанчыг хөрөш-тер чурлар. Сараат салгычтары К. Доржу, А. Бивин, Ч. Товариштары оларын чаз чап турда силос са-лып турары ол-дур.

Ол бригадалан Бай-Даг ортумак шкочанынын өренилчелери Самдан Кара-кыс, Шантан Тилекчи, Натемк Линей, Бадарын Байыр-кыс, Кы-зылдың башкы училищенин, көдөэ ажил-агыг техникумунд студентизи Номуу, Араптаг Быхмыдын бол-гаш өске-даа аныяктарын көрүп бо-лур.

— Бо дээрге, бистин бригаданын хүндүгүг утбазы-дыр—деп, ийи шкочалыларың бөлу турганы улуг оваз сизини демир аймыр-биле өр-түзүндан чаргыш шакшап, чикк кө-дөр берген, Кара убайже бир кө-дүг оол айтты. Оң адын Чагармаз дээр.

— Бригаданыстың кужу-даа улуг, а плавнымыс-даа база амыр эвес—4100 тонна сизини, 570 тонна си-ласту колхозтун ниятинин малына белеткээр хүлөөлгөли бис. Ол кү-сеттирген турар. Ичинганг шак-үе бистин ажылдымыска эң үнелиг. Мал чемнеринин белеткелди агар-бойдус калды-даа байдалыг турза, соксаал чок чорудар ужурут бис. Бригада-нын 31 кижигүннери шупу аныяк-тар—кыштыгып турар күш. Эвенон аразында чарыштыг бис. Беш хонук санында ону түнөп, мурнакчыларга шилчир кызыл тукугаштарын тыпсып турар бис—деп, ол брига-дын бригадари Эне Диринчип мээ-биле беселдизинге чугулаалы. Этти, сүттү болгаш дүктү бугүрер талзы-биле төрөөн колхозунуң чеди чыл плавны күүсөдиринге база бир чок чүүл — ниятинин малына четир санын быжыг чем-суурун тургузары болурун меделер ийген колхозчу аныяктар мычаар ажылдап турар.

О. МАНДАРЫЙ,
 «Шынын» корреспондентини.

— Бригаданыстың кужу-даа улуг, а плавнымыс-даа база амыр эвес—4100 тонна сизини, 570 тонна си-ласту колхозтун ниятинин малына белеткээр хүлөөлгөли бис. Ол кү-сеттирген турар. Ичинганг шак-үе бистин ажылдымыска эң үнелиг. Мал чемнеринин белеткелди агар-бойдус калды-даа байдалыг турза, соксаал чок чорудар ужурут бис. Бригада-нын 31 кижигүннери шупу аныяк-тар—кыштыгып турар күш. Эвенон аразында чарыштыг бис. Беш хонук санында ону түнөп, мурнакчыларга шилчир кызыл тукугаштарын тыпсып турар бис—деп, ол брига-дын бригадари Эне Диринчип мээ-биле беселдизинге чугулаалы. Этти, сүттү болгаш дүктү бугүрер талзы-биле төрөөн колхозунуң чеди чыл плавны күүсөдиринге база бир чок чүүл — ниятинин малына четир санын быжыг чем-суурун тургузары болурун меделер ийген колхозчу аныяктар мычаар ажылдап турар.

О. МАНДАРЫЙ,
 «Шынын» корреспондентини.

— Бригаданыстың кужу-даа улуг, а плавнымыс-даа база амыр эвес—4100 тонна сизини, 570 тонна си-ласту колхозтун ниятинин малына белеткээр хүлөөлгөли бис. Ол кү-сеттирген турар. Ичинганг шак-үе бистин ажылдымыска эң үнелиг. Мал чемнеринин белеткелди агар-бойдус калды-даа байдалыг турза, соксаал чок чорудар ужурут бис. Бригада-нын 31 кижигүннери шупу аныяк-тар—кыштыгып турар күш. Эвенон аразында чарыштыг бис. Беш хонук санында ону түнөп, мурнакчыларга шилчир кызыл тукугаштарын тыпсып турар бис—деп, ол брига-дын бригадари Эне Диринчип мээ-биле беселдизинге чугулаалы. Этти, сүттү болгаш дүктү бугүрер талзы-биле төрөөн колхозунуң чеди чыл плавны күүсөдиринге база бир чок чүүл — ниятинин малына четир санын быжыг чем-суурун тургузары болурун меделер ийген колхозчу аныяктар мычаар ажылдап турар.

О. МАНДАРЫЙ,
 «Шынын» корреспондентини.

Бистин областың колхозтары болгаш совхозтары малга быжыг чем-суурун белеткел алырына бугу-бүрүнү арбылаа ажаал белеткээрин бо чылын практикалап эгелөөн.

«УТКА 25 чыл» совхозтун Ишти-Хем бригаданында эге школанн башкысы Николай Сундуйеун удурутугазы-биле бөдүк өреникчилер бугу-бүрүнү малга чем кылдыр чыл белеткээриниң азынын эрестиг кыл-дып турарлар. Кыска кыш иштинде өреникчилер 11 тонна бугу-бүрүнү мал чеминге белеткээр. Мал чеминге чугула азык-дузалиг бугу-бүрүнү белеткээрине Владимир Биче-оол, Доржу Дамбалдай олар илеп-кейип киржип турар.

Чурукта: Чайыг дымтамылга үезинде өреникчилер төрөөн совхозу-нун ниятинин малына хоолууду чем — бугу-бүрүнү белеткеп берип турары.

Б. ТУЛУШ,
 Фото В. Уколову.

ОБЛКУУСКОМДА

Областың көдээ Советтеринин бирги чартык чылда социалистик чарыжынын түңнелдеринин дугайында

Көдээ Советтеринин социалистик чарыжынын 1960 чылдын бирги чартымында түнөлгөдө райкуус-комнарын болгаш күрүне албан черлеринин ажылдакчыларынын профсоюз райкомнарынин үндү-рүп келгени материалдарын көргөш, ажылчы чоннар депутаттарынын об-ласты Советинин Күүсөкчи Комите-динин болгаш күрүне албан черле-ринин ажылдакчыларынын профоз-нел обкомунун президиумунун док-таатканы болза:

1. Социалистик чарышка моңо адаанда көдээ Советтерин тилекчи болган деп санаар:

а) бирги чери—Өвүр районунд Солчур көдээ Совети (даргазы эш Д. Шагдыр, секретары эш Д. Дон-гак) өздөгөн;

б) ийги чери — Чөөн-Хемчик районунд Хайыракан көдээ Совети (даргазы эш А. Дикте, секретары эш Д. Бавуу) өздөгөн;

в) үшкү чери—Току районунд Азас көдээ Совети (даргазы эш К. Санайбан, секретары эш Ф. Дон-сан) өздөгөн.

2. Алган социалистик хүлөөлгө-лери күүсөдир талзы-биле Бай-Тайга районунд Шуй (даргазы эш К. Чамый), Эркин районунд Нарын (даргазы эш К. Белчир), Чаа-Хөл районунд Ак-Тургу (даргазы эш М. Давырыс), Каз-Хем районунд Сарыг-Сеп (даргазы эш А. Берестов) көдээ Советтер боттарынын ажылын элөөн экижиткенге демделгелер.

3. Область Советинин Күүсөкчи комитетинин болгаш күрүне албан

БЕЛЕТКЭЛ!

Кезилде түлүктөөн

Барыин-Хемчик районун «Баль-шевск» колхозта сизен кезидеи ту-дүлөтөп турар. Амы үеде Х. Бавуу-нун удуртуу турары бригадала шу-пу 58 дүктү, 3 трактор агрегаты бол-гаш 26 хол калдыры-биле кестирип турар. Олар баштайгы үш хунерде 60 тонна сизини кестирип, бөлу-шпаан, 3 сараатты тургусканнар.

Колхозтун илек ферманын ажылдакчылары 20 ажыг киж Тал-ды-Адыр деп черин сизини база кестирип, 31 тонна сизини ажаа-ган. Сөөлү хүннерде колхозтун ту-дүлөтү бригаданын кижигүннери си-ген кезилдеге база үнүлешер.

С. ЛАСЮРОН.

Чөөн-Хемчик районун «Кызыл

„Чодурааның“ шөлдеринде

ЧААТЫ. (Телефон-биле). Улуг-Хем районун «Чодураа» колхозунун си-ген шөлдеринде үш бригадалар ажылдап турар. Оларын аразында эң Намчыл-оолдун бирги бригаданы организааст-даа, ажылдын көргүзү-лериң-даа талзы-биле дээр бо-луп, Кара-Булуңа 10 улуг сараат-тарын тургускан, ам Чаатыда келген база эки ажылдап турар.

Хендерге участогунга эш Төмүр-Дажынн бригаданы Сузугурда 12 сарааттарын тургускан. Олар ам Мотайда база багай эвес ажылдап ту-рар. Колхоз баштаар черинд дар-газы эш Төмүр-оолдун редакцияда дымнатканы болза:

Багай эвес түннелдер

БАЙ-ДАГ. (Телефон-биле). Эркин районун «Чаа өрүк» колхозунун баштаар чери малдын быжыг чек-суурун белеткөп алыр дөш бугу күштү өвилелдеп турар. Амы үеде колхозтун сизен шөлдеринде 5 си-генч бригадалар ажылдап турар.

Кужурлугда эш Даландай брига-диреон бригада 450 тонна сизини

Сизен шөлүн дургаар

Дээр аде: «киңинде хир» безин чога. Делгем шынаа талыгырга херлип чыдар. Дискет ажыг сырып үгөн сизинери Диле чүткөөн трактор-даа хөмөйлөп чор. Кестиркичи өнүгүп сооңче буаш кынып, Бөдүрбүшпаан, чыда калбайн чоруп ор мен. Көзөк-көзөк хөмөинер бо — дырбаатардан Бөрөендир аары сүргей чылдып каап чор... Бөксүг, чагай сизен чылды таалап тыгаш, Хөрүктүг, сөөк доңкур кышты ботт келдим, — Ажаалында дөтпелерге мону каап бөр

Амырамын салгымыга чуруй каалтыг. Аймыр долу сизинери водуртү эвөл. Улей салгыш, күлүкүрүп турганыг-даа. Аахок семис — кужу хөзөөр демилгери Ускүлечин, дешилежип турганыг-даа... Хунун шонуу шыкманчыг ниттес-даа, Х

Социалистич чарышты тодаргай удуртур

(СЭКП Кызыл хооркомунун V пленуму)

«Чеди чыл планының ийги чылдыда социалистич хүлээлгелерин Кызыл хоорайның амылчы чоннарының күүсөдип турарының дугайында» партияның хоорай комитетинин секретары эш П. Киселев хооркомунун чокта чаа болган пленумунга илеткел кылган. СЭКП ТК-ның июль Пленумунга алдар болдурган социалистич чарыштын түнелинде хоорайның бүдүрүлгө коллективтеринин хой нуруузу бо чылдың баштайгы чартымында планнарын чедишкенини күүсеткенин илеткелчи демдеглээн.

Бо чылдың ийги кварталында ийги продукция бүдүрүлгө планын Кызылдың тууйбу заводу 113,6 хуу, бараанын продукцияны—106,4 хуу күүсөдип, продукцияны бот-үнезия чингедирин чеди албашан, социалистич хүлээлгелерин эрестиг күүсеткен. Ийги кварталда бүдүрүлгө черлеринин аразында социалистич чарышка бири черин ээлээн, ол коллектив СЭКП хооркомунун болган хооркукомунун шилчир Кызыл туугун алган. Социалистич хүлээлгелерин ийги кварталда күүсөдип талазы-биле бедик көргүзүлгө дээш даг аспедиациязынын автобазасын СЭКП хооркомунун болган хооркукомунун шилчир Кызыл туугун ты-высканын илеткелчи пленумга дыктаткан.

Социалистич хүлээлгелерин күүсөдөдип организаптап, чарышты удуртуу турарында улуг четпестеринин барын эш Киселев тодаргай чугаалаан. Социалистич чарышты чамдык бүдүрүлгө, тудуг черлеринде эрестиг организаптап келген. Чижээ, алгы завод (директору эш Оксана), партия эге организацязынын секретары эш Ермолаев), хоорайның сут заводу (эштер Анаһын, Красовский), эт-херекселдер бүдүрүлгө фабрика (эштер Валов, Стрельников) бо чылдың ийги кварталында чүгө социалистич хүлээлгелерин эвес, харын куруне планнарын күүсөтпөдөнөр. Ооң түнелинде хоорайның бүдүрүлгөдөр ийги кварталда планын 99,4 хуу күүсөткөн болуп турар.

Ажылчыларның социалистич хүлээлгелерин күүсөдөдип бо чылдың баштайгы чартымында четпес организаптап келгенин хоорайның сут заводунун директору А. Анаһын минин чугаалаашан, 1960 чылдың ийги чартымында социалистич хүлээлгелерин чедишкенини күүсөдүр талазы-биле тодаргай хемчегелерин коллективте чогаалып кылгаш, боттандырып аргалык пленумга медетлээн. Хлеб заводунга эргежок чугула дериелгелерини септелгезия «Коммунист» трезиян эш-не оожум темпиги чорудуп турарын оратор шыгыны шүгүмчүлээн.

СЭКП ТК-ның июль Пленумунга алдар болдурган чарыштын түнелинде хоорайның улутпур комбинады бо чылдың баштайгы чартымында продукция бүдүрүлгө планын хуусаа бетинде ажыра күүсөткен. Партия Топ Комитетинин Пленумунун шилчирлерин амыдыралга чедишкенини боттандырып дээш социалистич чарыш коллективте улам калдырган—деп, ол комбинаттын директору эш М. Нуярвцеве чугаалаан. Ындыг болза-лаа комбинаттын чамдык мастерскаалары социалистич хүлээлгелерин күүсөдүр шыдавын келгенин ол демдеглээн. Чижээ, херэжэн улустун хептерин дараар салбыр июльда планын безин чедир күүсөтпөдөн.

1960 чылда тудуг талазы-биле социалистич хүлээлгелерин күүсөдөдип төлөдө, ажылчылар ортузунга чарышты калбатарынын, коммунистич эзу-биле ажылдаар, өрөндөр, чурттаар дээш чагай шимчөөшкенин деткиринин эргежок чугулазын «Тыва тудуг» трезиян кол инженерин эш М. Трещенин санаалдан. Горлода партия организацязынын секретары эш Б. Бударгечев, СЭКП хооркомунун улутпур болган транспорт кидизинин эргелекчи эш И. Ильин, областын хандырылга болган саарылга эргелекчи начальниги эш И. Цеменов, облуккукомун даргазынын ордалчысы эш Н. Дорозов болган өске-даа эштер пленумга санал бергенер. Чугаалашкан айтырыгын талазы-биле доктаалды пленум хүлээп алган.

Кызыл-Мажалык АТК

Эртенги хүннүң херели Хемчик ол чарымынч дегеринде дегеш, ында-мында ыжы-бузу бурунайыл турар, хаарыл дег өскөн суурун кырынга чаптыла берген.

Чеди шак безин четпээн. Суурда амыдырал шагда-ла хайныгыш өгөлөөн. Кезээде хайнып көрөп чыдар хемчик унунда келер уеза, киди улуг—Тываның аар улутпурларинин бирээзи Ак-Довурактын «даг дүгү» комбинатынын чаптылган ту-дугларыне, бетон болгаш ыш за-водтарыне чүс-чүс ажылчылар шуужуп чоруп турган. Тергелер, чүк машиналары, автобустар, ажылчыларның хуузуна мотоциклдери — бо бүгү транспорт деге-ге эделди аргалык.

Суурун кедээзи-биле баткан ма-шина оруунун солагай талазында узун-узун хоолайлар дээрже дү-дүштөгел, шимчөөн-не чүве—чүк машиналары көстөр. Ак-Довурак суур-биле Кызыл-Мажалык АТК-зынын сууру барык тутчу берген.

Эртенги сериян салгынаг улут-тир-рип, арыг агаарга тынмышаан, АТК-же басып ор мен. Улуг демир херимини солагай талазында кон-торанын терасасында комбенеон хептерин ажылчылар чугаала-жып, хөөрөшкөн турлар. Оларны—чочаачылар, слесарьлар, механик-тер, токарлар-дыр деп догадып би-дери берге эвес болган.

— Николай Кирилловичинин эр-тежики айлыг эвес, мотоциклдиг хаж олуру, көрөс силер бе?— деп хаж комбенеондур, мөге шымырак боттуп анык оол чугаалады.

Кизи ортузу эрте берген, далаш чок базынын, шөлөөн мага-боттук, кара шпалаал, хурек көстөмүк, мурунда-ла танымын кизи бүгү-дээ-биле мендилешкеш, контораже кире берди.

Увадаан, террасага тургулаан-нар тарап, кизи бүрүзү тус-тус ажылын күүсөдип кирипкен. Күш-ажылчы хүннүң баштайгы мезээ-зи—ыжы-бузу хөдөлдирин хөө-мейлөөн чүк машиналары херим аскындан ушта халып үнүп тур-ган.

АТК начальниги Николай Кири-лович Дворковтуң ажылдаар өрө-лөнгө кизи үстүр эвес. Бүдүрүлгө черинин ажылчал начальниги эш Морозов баштаан кезек кизи дүүн-гү өрткөн хуралынга чугаалашкан айтырылгар дугайында ылангыч чыл чартымынч база июль айның бүдүрүлгө планнарын күүсөдөдип түнелдерин ылавылаан олу-лар.

Эш Морозов чугажаат дептер-жигеште саннарын ылавылап чоруй:

— Чартык чылда чүк сөөртүл-гезинин тонна талазы-биле планын 107 хуу, а тонна-километр-биле алгыра 146,6 хуу күүсөдипкен ыш-кажыл бис?— дээш, Николай Кири-ловичке өөрүчүлүг көрдү.

Оларынч чугаалык каттыжып, чамдык күш-ажылчы чедишкени-нерин түнелдери-биле танышты-выс. Чеди чылдың ийги чылдың чыл планын Кызыл-Мажалык АТК-зынын коллектив хуусаа бетинде, тодаргайлаарга сентябрьның төңчү-зүнде күүсөдип шымдарын бүдү-рүлгө хуралынга дугурушканын, чыл чартымында 63 муң рубль арыг орулгалык болганын, бот-үнеия 1,2 көпеекче чиптетенни, мынаарга тонна-километр-биле июль айның үдүрүлгө планын 100 хуу, а тон-на талазы-биле 151 хуу күүсөткө-ни эш Дворков кузедий-биле чуга-алады.

— АТК чамдык көргүзүлгөр та-лазы-биле чедишкенине берген бо-лганын өөрүчүлүг-дүр, а пассажирлер сөөртүлгезинин болгаш кывар-чаар материалдар камналганын талазы-биле кайы хире болган ирги?— деп, Николай Кирилловичден ай-тырд.

Эш Дворков кысып алган па-пирозун кезек соруп чоруй:

— Пассажирлер сөөртүлгезинин июль айда планын арай-ла үндүр-гелек, а июль айда 213 хуу күүсөт-тинген, 5000 рубль орулгалык бо-лган, оон ылай чартык чылда 256 муң литр бензинни камнап алган бис— диди.

Чеди чылдың ийги чылдың планын додур болгаш ажыра күү-седир дээш боттарынын бөдүүн мер-жежил-биле кызымак ажылдап ту-шар мурунчы чочаачылар, слесарь-лар, механиктер коллективте эвэш эвес болду. Чижээ, чочаачы Чухнов болдунуң ажылыга ак-сеткилдиги каш удаа изерттешкен. Бүдүрүлгөн ай планын ол 200 хуудан куула-лас. Ону хуралга үргүлчү демдеглеш-мактап келген. Эш Чухнов чыл чар-тымында 11 муң 600 рубль түнүгү орулгалык кирген. А чочаачы Ша-хмуратов эш Чухновту безин ажып каан. Ол база бо-ла хуусаада 18 муң 200 рубльдин орулгалык кир-ген. Муңдан беш муң рубль чедир түнүгү орулга киргенерге Рыж-ков, Мозгов олар база хамааржыр. Анык слесарь Ахраменко, чочаачы Шожал олар база-ла мурунку оду-рулда.

— Кайже чорутурун анаа дай-дырдыр, ол доран-на чорутпур, ажылдап эгелээ-ле чангыс-даа эза-лдатк кылгын көрбөз. Хөдүн өртпөр

Бригаданың чедишкени

Культура эргеленини типографиязын өрүүк сегинде коммунист Валентина Горбуновага удурткан бригада цехтин бригадалар аразына социалистич чарымынч тиленчизи болуп, июльдуң бүдүрүлгө планын 120 хуу күүсөткен.

Июльдуң амыл нормазын өрүкчү Т. Павлова 145 хуу, В. Горбунова 106 хуу күүсөткөн.

Амылчынар СЭКП ТК-ның июль Пленумунун шилчирлерин амыдыралга боттандырып дээш ажылдарын, августуң бүдүрүлгө планын 130 хуу күүсөдирин хүлээнгенер.

Чоокта чаа болуп эртен СЭКП ТК-ның июль Пленумунун доктаа-лынга сорук кирген Кызыл-Мажалык АТК-зынын транспортчулары чеди чылдың ийги чылдың планын сентябрь төңчүзүнде күүсөдир дээш бедик күш-ажылчы темп-биле демсезиж турарына кым чоргаар-ланмазы. Ажыл-шичи бо коллек-тивте оон-даа артык күш-ажылчы чедишкенини күзөөри өөрүчүг.

хөөрөп мактавас мен, айның бүдү-рүлгө даалганын 170 хуудан куу-латпас, ооң машиназы анаа курут турбаан болгаш септелгеге мынчага дээр кирбөөн, Эш Шожал бистин база бир чоргаарларын киживис чү-ве—деп, макталды АТК черинин удуртур ажылдакчыларындан ды-наары өөрүчүг болган.

— Мээн мержежилм бөдүүн. Ав-томашиналар септелгезинин тала-зы-биле үшкү разрядтың слесары мен. Ажылдап келген үе штинде септеп үндүргөн машиналарымдан техниктиг үрелишкениге таварыш-каш, оон чангызы-даа үнүшкүндөн арада эоп көөп көрбөөн. Айык бү-дүрүлгө планын 180 хуудан куу-латтайн турар мен. Бистин коллек-тив чеди чылдың планын алды чыл-да күүсөдирин хүлээнген. Автома-шиналар септелгезинин талазы-биле тускай эртемниг болганымга, күш-ажылчы амыдыралга бөдүүнүгү ту-ружумну тыпканыма ботунуң мен. Ычангаш чеди чылдың бүдүрүлгө планын беш чылда күүсөдирин хү-лээнген мен. Ол дээрже Төрөн чурт-ка күш-ажылчы салышканын бо-лур—деп, анык слесарь Ахрамен-ко чугаалаан.

Ур шак үе элөөвөн беседаның түнелинде Николай Кириллович-ден бо чылдың бүдүрүлгө планын сентябрьның төңчүзүнде күүсөдир-теринге быдыг иделгенин кол ча-жыды чүдөл дээрин ылавылап ай-тырдым. Ооң харымына болза:

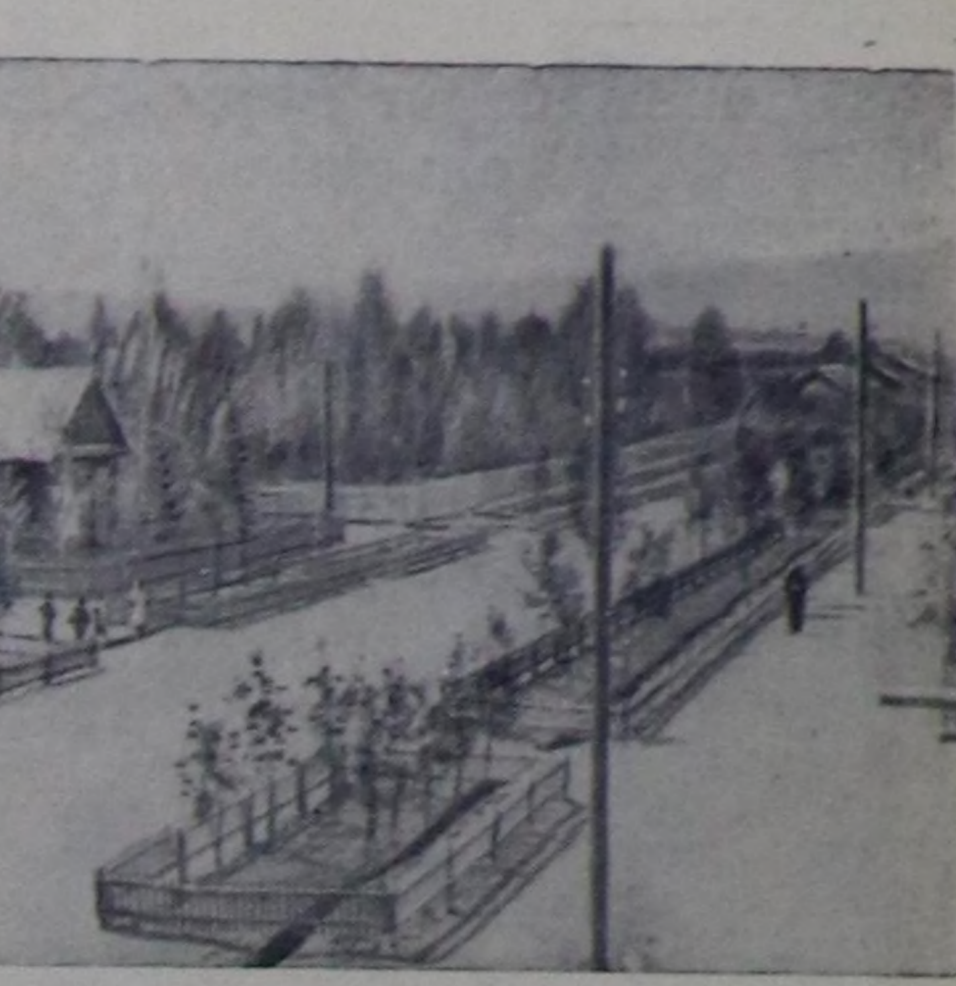
— Хамык ужур күш-ажылды тын организацясында, бүгү кизи-нин болгаш техниканың кужун тын башкарып, ажылдап бүдүрү-чүлүүн бедидер дээш демсезид, коллективтер, цехтер аразынаг со-циалистич чарышты калбарынында, күш-ажылдын сагылга-чурумун тын тургусканында. Анаа кижизинки болгаш агит-массалык ажылды не-меш каары чугула.

Кызыл-Мажалык АТК-зынын ажыл-херээ-биле четче эвес таны-жылганы доозуп туруушта эртенги хүн оранчок хөөрөп келген. Гараж шөлдөгө чыксаай тургускан хөй чүк машиналарындан ийи-үш ма-шиналар артык болду. Септелге цехтеринде ажыл база-ла изиг ту-лук, шимчөөн дааш кулак уюк... Сактырга күш-ажылчы хүннүң тем-пизи эртенгинден дам барган ыш-каш.

Ак-Довурактын адзык, үстүзү оруктарында доозун шөйлүлгө, мында мында сай, довурак, ыш, манза сөөрткөн автомашиналар, орук туткан, ырактан үнелик чүк сөөрткөн транспорт — бо бүгү бир яны күш-ажылчы амыдыралды көргүзүп турар.

Чоокта чаа болуп эртен СЭКП ТК-ның июль Пленумунун доктаа-лынга сорук кирген Кызыл-Мажалык АТК-зынын транспортчулары чеди чылдың ийги чылдың планын сентябрь төңчүзүнде күүсөдир дээш бедик күш-ажылчы темп-биле демсезиж турарына кым чоргаар-ланмазы. Ажыл-шичи бо коллек-тивте оон-даа артык күш-ажылчы чедишкенини күзөөри өөрүчүг.

Д. ЕНДАН.

Чөөн-Хемчик районун төвү—Чадаана хоорай чыл келген тудум-на чаагайжып, оон кудумчуларында ногаанчыдылга дүргеня-биле чоруттунуп турар. Чурунта: Сталин кудумчузу.

Фото Ч. Сендамыны.

Редакция ЧАГААЛА

Бичи уруглар хевин кайыны садып ап болурул?

Беш, сес харлыг оолдарыма кышкы тон садып алыр дээш бо чылдың февраль айдан бээр Кызыл хоорай-нын магазинин кезип, кедеп кел-ди. Та мээн таварышпазым ындыг түве ийикпе, бөтүнгө чедир чада-штым.

Чоокта чаа, дыштаныр хүнде, хоорайның №1 төп бараан магазинин-ден эгелээш, №10, №13 база Улуг-Хемнин оң талазында болгаш Долак-Сугла магазинерини шамага кийр кездим. «Мурункузу дег бис-те оолдарың кышкы тоннары чоң» деп магазин эргелекчидинин чан-гыс айы чугаалаан чалгаранчыг до-мактарын дыккан келдим.

Автобус доктаар черге дыштанып оодурумда чеди хире харлыг оол эдер-кен, слит хептап анык кизи бистин-биле меани солусту.

— Олгумга кышкы пальто, күзүн, азын келер садып алыр дээш, пазык магазинерини бир кылдым, кайда-даа чогула—дей-дир. Мен база-ла аан чорум түнелин чаа ужу-ршака эжимге чугаалап, танык бердивис. Ол областын башкалар би-ли бидер инетитутта ажылдап ту-рар С. Красс болду. Ол чартык чыл чыгыс оолдар хевин дилер келген, Кызылдың доктаамал чурттажымы.

Кызылда бар-ла магазинерини ба-жынын куду эрге басып санаары-мыска адрезин орта билезивис даг аспедиациязынын кудумчузунда бир-де магазин артык болду. Оолдари-выс эертеш, олар басыптывыс. Турар.

И. НЕЛИН-СЕНГИ.

Биске автобус кажан келирил

Улуг-Хем районда «УТКА»-ның 25 чылдык совхозтун Арыскан фермазында 600 ажыг кизи ажыл-дап, чурттап турар. Ол ферма сов-хозтан 12, а Шагаан-Арыг хоорай-дан 30 километр ыракта. Совхоз төвүндөн болгаш Шагаан-Арыгдан Арысканга чедир доктаамал ав-тотранспортчу чогулдан фермазын ажылдакчылары, мында ортумак шоваланын башкалары болгаш ажылчылары ылай бээр аргыларда чорумал машиналар манаар, азы

Т. КОНГАР.

Директор чүну бодап олурар ирги?

Бешки Сергей Монгуш Кара-Хаактын уруглар бажынының кас-сазында 4000 рубльди үндүрүп ал-ган, мотоцикл садып алган. Ону ол уруглар бажынынын мотоцикл деп улуска чугаалап турган-ла, боду азылган, харын-даа үрей муңгаш, Сесериде катынын азынга аппа-рып каан. Сергей Монгуш өрөндө-чүлөрүн өртке ууар херекселдер-биле бүрүн дерип хүлээлгелиги. Шаң, скард, кывар-чаар чүдүл-ер шыгжар чөр бүрүзүн долгандыр андызын аңлар, оларны өртке ууар херекселдер-биле (суг, аэзия хүүрелер, коталар) хандырган ту-рар ужурул. Сиген сараттарын чү-дө калжарлап эвес, харын өрткөн камгалар согулга-биле оларны дол-гандыр андызынаары эргежок чугу-ла.

База ол-ла уруглар бажынында скард эргелекчиси Сергей Камаз аргалаарына өйлежип, бажынынга ээрич чедип келеш, чаш ажи-ту-лук үндүр-кип сымвалат турар. Бо чылдың май айда школа аштыкчы Охотникованын уруунун бир хар харазынын шйдалгазын эрттир-

Д. ОНДАР. Х. ЧООДУ.

Эрге-дужаалын ажылап алгаш

Сут-Хөл районун Суг-Аксы орту-мак школа директору эш И. Шөөв коммунал хандырылга-биле чурттап чорар. Ооң бажыны школада башка-лар бажынындан эне-не акши ол. Ындыг турбуже, ол школан эрги бажыны бустурган, бажынының чамдык инек кажазы түүтүрүп алган. Черле бот доктап сектилдиги кизи кайтар. Школаным 6 улуг-биче стударын бажынында эжеп

Ю. ДСРЖУ.

Чартык чыл планы күүсеттинген

Бин-Хем райпозунун белеткел конторазы чартык чыл планын ажыра күүсеткен. Этке херекелер куштар белеткээр планын 255 хуу, дагаа чургазын—113 хуу, тарааны—105 хуу күүсеткен болган план-да өрүдүмзөн продуктулардан кэр-тофельди—9100 кг, ногаа аймаан—432 кг, ан эзын—1110 кг белет-көөн. Улуг, бичи алгылар, хавап кежи, аныз-бүрү үрүмек алгы-кеш болгаш чед, кудуру белеткээр пла-нын база ажыра күүсеткен.

Чартык чылдың белеткел планын күүсөдиринге белеткелчилер Павел Галактионов, Иван Костин болгаш дыкка хөй салгыклар иделкелдиг киржи, эки ажылдап турарлар. Ол ышкаш скард эргелекчилери Турча-нинов, Веткин олар база кызымак

ажылдап, бүгү-ле өлүк, дүктү чо-гуур үезинде улутпур-бүдүрүлгө чер-леринче чүдүрүп чорутканар.

Дүк болган чылгы мал чед, куду-руун күрүнеге дужаар талазы-биле чамдык колхозтар организацясы бол-ган. «Кызыл тарааны» колхоз (дар-газы Астафьев) дүктү сазар планын 107 хуу, «Өк» совхозу (директору Хюстов)—102 хуу күүсөткенер. «Тылгел» колхоз (даргазы Ково-ленко), «Искра» колхоз (даргазы Дожнев), «Хадыч» колхоз (даргазы Охотникова) олар малдык кышта-лаашкыны багай организацясы-биле хөй баш мал өлгөндө, күрү-неге дүк сазар планнарын ыракта чедир күүсөтпөдөнөр.

В. ЧУЛДУМ, белеткел конторазының директору.

Кичээнгеи—ӨРТ АЙЫЛЫН БОЛДУРБАЗЫНЧЕ

Бистин областың ажылчы чо-нарны бүгү совет улус ышкаш, бот-тарынч бүгү куженишкенин—чеди чылдың улуг чагай согула-ларын боттандырычыне угланды-рып турар. Чоннүң чогадыкчы күш-ажылчы үр-түнедилер көргүзү-лери чеди айнын хандырып ту-рар. Бистин областа, база-ла бүгү чуртта ышкаш, школар, эмгел-лер, культура-чырыдымынын албан черлери, чуртталга бажына-ры болгаш бүдүрүлгө тудуглары чыл келген тудум-на улам хөй-үчүлө туутууну турар. Материалды үнелик чүдүлөр бисте улам-на хөй-биле чуртустуну турар. Бо бүгү болза өрт айылы болдурбазы талазы-биле хемчегелери күштелдирерин негеп турар. Ындыг турбуже, чамдык бү-дүрүлгелерин болгаш организаця-ларын удурткучулары улутпур черлерин, складтарын, чуртталга бажынынын, тарылталарын, арга-аргыларын, мал кажааларын бол-гаш өскелерин-даа өрт айылында камгалар талазы-биле сагыш амыр чорукту болдуруп турарлар. Олар өртке ууар хайгааралык ыракта эвэш кичээнгеи садып, өрт айылы болдурбазының дүрүмүн са-гывайн турарлар. Ол бүгү болза дыкка хөй черлерге өртүг болгаш өртенер чорукту хөй-хөй тавары-галары болур чорукка чедирип, оларынч түнели областын улус

мир кацнаар ажыл кылып турда өрт болган. Мастер эш Тимаков кан-наар ажыл доозулуанынын соонда, ажылдап турган черин хынавайн, база танымынга чугаалавайн. бажы-нычыне чана берген. Танымыл бол-гаш одакчы эш Тольшун танымыл-даар черинге турбаан. Өрт-дээ уг-галып үнгөн. Күрүнеге ооң чедир-ген когарлары каш-каш муң рубль болган.

Эш Тимаков ол болган өрттөн чо-гуур түнели кылгаан. 1960 чыл-дың июль 11-де Тимаков ажыл соонда, ажылдап турган черинге «Дун өкүрбейн чоруй барган. Хат халды келеш хынап хөжүрү херим штинге тарадыр шапкан, оон өрт хөрдөлөп тарай берген. Бо удаа танымыл болууну танымыл-даар черинге база чок болган. Мал согар черге, машина орук станция-зынч битум баазыныга болгаш Кызылдың ыш заводунга элөк каш өрттөр болуулаан. Чамдык бү-дүрүлгө, тудуг черлеринде өртке ууар хемчег кошкак, күрүнеин өрт хайгаарал органнарынч санал-данын өртке ууар хемчегер додур күүсөтпөдөнөр турар, өрт өкүрери-нин херекселдери чедишпес, оран-бажынынын ылангыч дүнеки камгалары багай организацятын-ган.

Бо чылдың июль 17-ден 18-че дүнегинде бус-биле ажылдаар элек-три станциязынын (директору эш Чижиков) складына өрт үнгөн. Дү-неки танымыл эш Дмитриев дежур-ныйлап турган удуу калган. Де-журный инженер эш Росляков ы-ндыг танымыл «алыны» тооп-лаа көрбөөн. Ооң түнелинде, өртүг хө-дү өрткенде турбина азынын ма-

шынизи билип каан. Өрт айылын-дан ховар материалдар үрелип, ажылгалдан үнгөн. Ындыг болза-да, электри станциязынын дирек-циясы (эш Чижиков) ол багай та-варылгалардан болууга чогуур тү-гөндери кылбаан. Күрүнеин өрт хайгаарал органнарынч доктаамал негеделери туражок, Кызылдың электри станциязынын талазы-биле төлөвиле эзугаар көрдүнгөн өртке ууар чорудар дыкка хөй хемчегер күүсетпимиз. Аккумуляторлар ту-рар бажындан чыт, бус үндүр тыр-тар вентиляция кылдымаан, хө-мүрү демир аймактыг чүдүлдерден аңгылар магнитин сепаторларын хөмүр чурар машинада тургуспаан, өрт болганын чарлаар сигнализация чок, өрт өкүрер артык насостары тургустунмаан болган оон-даа өске.

Өрт айылы болдурбаз чоруктуг ол негеделерин күүсөдиринден эш Чижиков канчал-даа ойталар эрге чок. Өртке ууар хемчегер шак мындыг турар болза электри стан-циязынын бажынынын штинге-даа өрт бооп болур болган хоорайның улус ажыл-агыйына болгаш чогу-ла улуг уруктарын таварыштыр болур дээрин эш Чижиков билзе чогуур. Өрт үнер таварылгалар көзө черлерге база болуп тургулаан. Хоорайда-даа болуп турар өрттерин чылдагааннарын хынап көрөгө, чам-дык удурткучуларын харысалга чогулдан болууну турар.

Бо чылдың июль 6-да Чаа-Хөл районун Кызыл-Даг школазынын интернадынын складына өрт бол-ган. Складтын бажыны болгаш оон штинге шыгжарга чыткан чамдык продукт шунту өртенип калган. Скардык хып турган ол интернат-

тын бажынычы дамчып, өске-даа бажынарга аймылдыг болуп кел-ген. Ол өрт хөдү өрткенде билдин-ген, чүге дээрже скард танымын хүндүс арагаллап хүнээш, дүне ажылга үнмейн барган.

Өрттүң болуп турарынын бир код чылдагааны болза цехтерде бол-гаш кажаа-херим штинде ботка-лышкынын болдуруп, оларны аш-тап-арыглар ажылды чорутпайн турарында. Электри удзымынын техниктиг чурум эзугаар кылбас, өрт салыр печкаларын ыжын аш-тавас, оларынч эжиктери эки хан-дымак чорук өрт болурунч кол чылдагааннарынч бирээш.

Авторестич машина септөөр за-водунда (директору эш Дубатов) дыкка хөй ажылчылар ажылдап турган черин ажил соонда ашпап-арыгалайын турар, оон ужурунда Ус, керосин сиңген пестер, түгүлгөн үс болгаш кер

Совет шериг корабльдери Хельсинскиде

ХЕЛЬСИНСК. (СЭТА). Август 5-тиң артеинде «Свободный», «Статный» деп эсминецтер составыг, Кызыл-Туктуг Балтий флотунун штабнын начальниги, Совет Эвилелиниң Мадыры контр-адмирал В. Н. Алексеевке командылаткан совет шериг корабльдеринин отряды мыралды харым аян-чоруну кылдып, Хельсинскиде чеде берген.

Эртеиниң 8 шахта совет шериг корабльдерин фин шериг корабли амык далайга уткуп алган. Совет далайжылар «Хармая» деп маяктын чаны-биле артып чыда Финланд Республиканың алдары даш «нациаларның баулаа даш-таашкыны» кылганнар. Оларга фин батареялар харылаан.

„АРХАНГЕЛЬСК“ ОДЕССАДАН ҮНҮП ЧОРУПКАН

ОДЕССА. (СЭТА). Август 5-те Конгода Матади деп далай өртөө-ляиче углай Одессадан «Архангельск» деп теплоход-биле ук машиналарны амыккаарына тек-никт дузаны чедирер ужуругу совет инструкторларның бөлүгү Конго Республикаже үнүп чоруп-кан.

Чүүлүн болгаш үзөп, чаар мате-риалдарның курлавырлары база бар. Ол-ла теплоход-биле ук ма-шиналарны амыккаарына тек-никт дузаны чедирер ужуругу совет инструкторларның бөлүгү Конго Республикаже үнүп чоруп-кан.

Турцияны АКШ ракета-биле чепсеглеп турар

СТАМБУЛ. (СЭТА). Турцияны АКШ ракеталык чепсек-биле чепсег-леп турар. Парламентте медегелде-рин баураар алдыга, турк шеригниң тускай кезектери «Ника», «Онест джон» дээр хевиринг ракеталары-биле чепсегеленип алган.

Ракеталык чепсекти амыккаарына өөрдилгени АКШ-та доктаамал чо-рудуп турар. Чаа тургузуу турар ра-кеталык батальонга кырер 29 турк офицерлер болгаш 208 сержантылар АКШ-ка өөрип чораш, августун 2-де эөп чедип келгени солуннар медегелен.

«Миллиет» солунун херечилелин баураар алдыга, ол болза «Ника» дээр хевиринг ракеталары-биле чепсегеленип ийги батальон болур.

Англи кабинетте

ЛОНДОН. (СЭТА). Август 5-тин хунуеде, дүш үзүн турда англи кабинеттиң хуралы болган, аана ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Даргазы Н. С. Крушевуц Великобританияны премьер-министри Г. Ман-милланга август 4-те чоруткан хары-мызын чугаалажып көргөниң дың-надып турар.

Францияда алжирлерни шаажылап турар

ЛОНДОН. (СЭТА). Рейтер агент-лиениң корреспондентиниң Лондон (Франция) дамчыдып турары болза, мында турар кара бажының херимниң иштинге шериг трибуна-лының судуна шийтирген ийи ал-жирлерниң бажын кезип шаажылаан.

КОНГОДА БОЛУУШКУННАРГА

„Колонизаторлар Конгодан үнүп чорзуннар!“

ПАРИЖ. (СЭТА). Франс Пресс агентлиениң корреспондентиниң Тунистен дамчыдып турары болза, ону таварты Тэрээн чуртунче эөп чанып бар чорур Конгонун премьер-министри Патрис Лумумба август 4-те бодунуң кылган паралла конференцияныга бир эвес белги шериг-лер Конгодан үнүп чорутпас болза ол «чаа шийтирилг хемчегелери» ап чорудар деп медегелен.

Конгонун девискээри Каминга бол-гаш Китона деп черлерде турар бел-ги шериг баазаларын көжүрерин Лумумба негез.

Катанга мочунун премьер-мини-стринин туржун ол мочунун чурт-такчы чонлары буруу шаап, оон бел-ги шериглерин үндүрерин негеп ту-рар дээрин премьер-министр оон ынай медегелен.

Конго Республиканың президентин Жозеф Касабу-биле болгаш премьер-министриниң оралакчызы Ан-туан Гизенга-биле телефон дамчыш-тыр үр чугаалажышкын кылар ужур таварышкан, ук паралла кон-ференцияны Лумумба ара үзөр ужурга таварышкан. Оон чедип кел-геш, премьер-министриниң медегелэ-ни болза: «Чуртта байдал хүн кел-ген тутум-на өкжикип турар». Хаммар-шельд-биле чугаалажышкынарның болуп турганының үезинде Конгонун чааза Конгодан белги шериглерин үндүрерин дүргедирин болгаш БНО-нун шериглерин доп-дораан киирерин шынгызы-биле негеп тур-ган дээрин Лумумба дыңаткан.

БАИР. (СЭТА). Конгонун улзуу-биле Азия болгаш Африка чурттары-ны улустарының эп-сетки каттыш-тырылаанын хүнүнге холбаштыр-ган хөй кижжи киржикчи митинг август 1-де аана болуп эрткен. Ми-тингиниң болуп турган залында ми-яң долуларны аскап турган: «Азия, Африка чурттарының улус-тарының эп-сетки каттыштырыла-гыз делгезин!», «Африканың улус-тарының национал хамаарышпас чо-рук даш демисели делгезин!», «Колониализм сөзени!», «Колониза-торлар Конгодан үнүп чорунар!».

Ол митингине чүве чугаалаан БАИР-ның национал хуралының дар-газының оралакчызы Фауд Гаала тайбынга ынакшылдыг конго улус-ка уду империалисттиң агрессивияны шыгызы буруу шапкан. «Конголор-ның империалисттерге уду демисе-линге КАР-ның Национал Эвилели-ни өмүзүзүзден бис байырымыс че-дирип, Конго Республиканың нацио-нал бот-тускайлаң чорун хевээр арттырары даш олардың демиселин КАР-ның улустары долузу-биле дет-кип турарын медегелеп тур бис.

КАР болза боо-чепсегтен эгелөөш, Конгога калдыг-даа таланың дузазын чедирерине беленип медегелеп тур бис» деп Гаала база медегелен.

Азия, Африка чурттарының эп-сетки каттыштырылга Чөвүлелиниң доктаамал секретариатында Совет Эвилелинин төлөөлекчиси Г. А. Абду-рашидовтуң чугаазы митингине олу-рушкандар чымы-биле уткаан. «Делегейин улустары «Конгодан холуң ырат!» — деп негеп турар дээрин ол чугаалаан. «Бүгү совет улус бүгү улустарының удуранган

үнүнге бодунуң үнү калды, импе-риалисттерниң Конго Республикага уду агрессивияны соксадырын негеп турар».

Ол-ла Чөвүлелин доктаамал се-кретариатында Камерунуң төлөөлек-чиси, ол секретариаттың чингине секретары Юзеф Эс-сибан олар база-ла аана чүве чугаалааннар.

Митинг дооступ турда «Тайбынга ынакшылдыг конго улус делгере-ли», «Конгонун улзуунуң хамаар-ышпас чорук даш демисели делге-рези!», «Анык Конго Республикага уду империалисттиң агрессивияны сок-садыр!» деп олурушкынарның кыйгырыгы болгаш адыш час-каашкыны болуп турда Юзеф Эс-сибан митингинең резолюцияны номчуп дыңаткан. Ук резолюцияда митингинең киржикчилери болза Конгога уду империалисттиң сүлжө-ни шыгызы-биле буруу шаап, им-периалисттер ол чуртка боттарының колониалдыг тергилелин хевээр ар-тырарын семеп турарын сойлап илереткен болгаш Патрис Лумумба-ның дүрүм баураар чааан митинги-ниң киржикчилери долузу-биле дел-гезен. Конго улустун хосталгалыг те-рээ деткиричче болгаш оларга саң-хө, техниктиң болгаш өске-даа че-регин дузазын чедирерине митинги-ниң киржикчилери Азияны, Афри-каның улустарын база делегейин тайбынга ынакшылдыг өске-даа улустары кыйгырган. Катанга мо-жу Конгонун чуртталга кези дива-шан, Конгодан оу башкаландыра-рычче утланган, саттыкчы идегет-терин амык-чорудулганын шыгызы-биле буруу шаап турарын олар медегелеп турарлар.

Күш-культура болгаш спорт ВАРНАУЛЧУЛАРНЫҢ ИЙГИ ТИЛЕЛГЕЗИ

«Совет Тываның 5 чылы» ста-лионга Варнаулдуң радио заводунуң командазы Кызылдың чымыды ко-мандазы-биле ойнаа. Оюн эгелээр-иниң мурянда кайы команданың удуң, азы уттуруп алырын чугаа-лашкан маргылдаалар үзүткел чөк болуп турган.

Оюнуң эгезинде чүгле 5 мину-та артып чорда, варнаулчуларны-он талак халдакчызы бир мячти киир тепеш, санын ажыткан. Чап-

сарга чедир олар база 3 санын киир-генер. Ийги 45 минутта байдал база өскерилбөөн. Аалчылар ургу-лачу атакалап, мячти боттарының арзында дамчытырынын текни-каны уда-дараа көргүтүп эгелей бөр-гө, кызылчылары көөргө, мырнай чаа организастаттыганын коман-даның ойнакчылары шык сагымдыр турган. Варнаулдуң төлөөлекчилери санын 7:0 чедире берген. Кызыл-чылар оюн төнер лей бергенде чүгле чагыс санын кииргенер.

Кубок „Спартак“ командасында

Даштанар хүне коммунисттиг күш-ажыл бригадаларының кежигү-неринин болгаш шалымчыларының область чөвүлел хуралына алдар-жыткан профвилелдериниң область чөвүлелиниң, ВЛКСМ обкомунуң бол-гаш Кызылдың спорт эвилелиниң кубуго даш бот бөмбүтүң дүргө ойнаарының маргылдазы болган.

Оюнуң чурумун баураар уттурган команда оон ынай ойнаар эргезин ыкшынар турган. Шөгө спорттун «Спартак» ниятиелиниң болгаш «Тыва туду» трезини командалары үнүп келгенер. Спартакчылар 30 минута иштинде болуңуң удура-лыкчыларының залгазычче 5 мя-чти кииргеш, бодунуң чүгле чагысты эрттиргеш, бирги тилгел-чине чедип алган. Область чемпиону, Кызылдың пассажирлер АТК-зының командазы «Коммунтуг» трезиниң бот бөмбүкчүлери 5:0 санга уткаан-нар. Типографияның бот бөмбүкчү-лери мяш заводунуң командазына 0:1 санга уттурганнар. № 1 чүк АТК-зының командазы септелге-мелани заводунуң командазы 2:0 санга тилгезен.

нар, ыччала-даа чемпион 2:1 санга удуң алган. «Спартак» командазы № 1 чүк АТК-зының командазы 3:0 санга чыгып-биле тилгезенер.

Азыктан соонда «Спартак» коман-дазы пассажирлер АТК-зының бот бөмбүкчүлери-биле бирги, ийги чөд болуп ойнааннар. Көрүкчүлериң хөй кезин АТК команданыга тилгелени берип турган. Кажан оюн эгелей бер-генде спартакчыларын уттурар ба-рымылазы чөк деп чүве дораан-на билдире берген. Мычтанга ол ук-урамышкына 0:0 санга хайым бол-ган. Кубукто кыгга тылсырды? Оун шийтирерин берге эвес болган. АТК команданың ойнакчызы Ку-ланов чурум чөк ойнаан даш оюн-дан үндүр сымарган, а камгалач-чыга ойнап турган Шемжиң база-ла чурум үрөп турганы-биле сагымды-рыларын алган. Оун барымдалааш, АТК команданың уттурган деп са-нааны черле чөптү.

Ам 4 тилгечи командалар ар-тан. Бир дугарында пассажирлер АТК-зының болгаш мяш заводунуң командазы ойнаа. Мяш заводунуң анык командазы тилгелени чедип алыр даш дык-ла кызып ойнаа-

«Спартак» команданың профвилелдеринин, ВЛКСМ обкомунуң болгаш Кызылдың спорт эвилелиниң кубуго чалап алган, а ко-манданың ойнакчылары хүндүлел бижиктер-биле шаңнаткан. Ийги черин алган АТК команданың ойнакчылары хүндүлел бижиктер-биле шаңнаткан.

С. ОЮН.

„Майгын“ суурга эрткен семинар

Чагытай хөлдүң кыдымыга май-гын суур тургукан. Ол болза, спорт-тун «Труд» ниятелиниң туризм спорттун таланы-биле эрттирген семинарының киржикчилеринин чурттап турган «хорайы»-дыр.

Ол семинарның киржикчилери 5 конуттун иштинде Тывага туризм спортун сайырадырының бар ар-галар болгаш туристтериниң белет-кээринин кол аргалары, ол ыкшап туризм спорттун хөй-ниги ин-структорларын белеткээр айтырыглар-ны чугаалажып, практиктиң кичээл-дерин эрттиргенер. ВЛКСМ-ниң Кы-зыл хооромунун ийги секретары

Семен Содунм компасты ажыгла-рынын, арга-арыглыг черлерге че-риниң уун компас чокка тодаралары-ның аргаларын туристтерге практи-ктиң кичээлдерин эрттирген.

Туристтер кадыр хаяларын чөд-леп, хемверин болгаш хөдөрин ке-жериниң аргалары-биле танымкан-нар. Аана чораннар костюг шактар-да хемелиг агаарлашкыны орга-низастан, спортчу маргылдааларын база эрттиргенер. Семинарның төн-чүзүнде болган национал хүрешке Тадар-оол шүүдген.

П. ПЕТРОВ.

Обласка АГААР ВОЙДУСТУҢ байдалы

Бөгүн обласка булуттагылап каап-турар, чамдык черлерге кыска чааш-кынарлыг хүн болур. Кызылга чаашкын шоолуг эвес. Хат өй-та-нында, барыны чүч угланымшы-ның. Агаарның температурасы: об-

ласка — 19 — 24, а Кызылга — 22 — 24 градус чымыг.

Редакторнуң оралакчызы Д. О. БЕГЗИ.

Устүү Вольта—хамаарышпас чорукту чедип алган

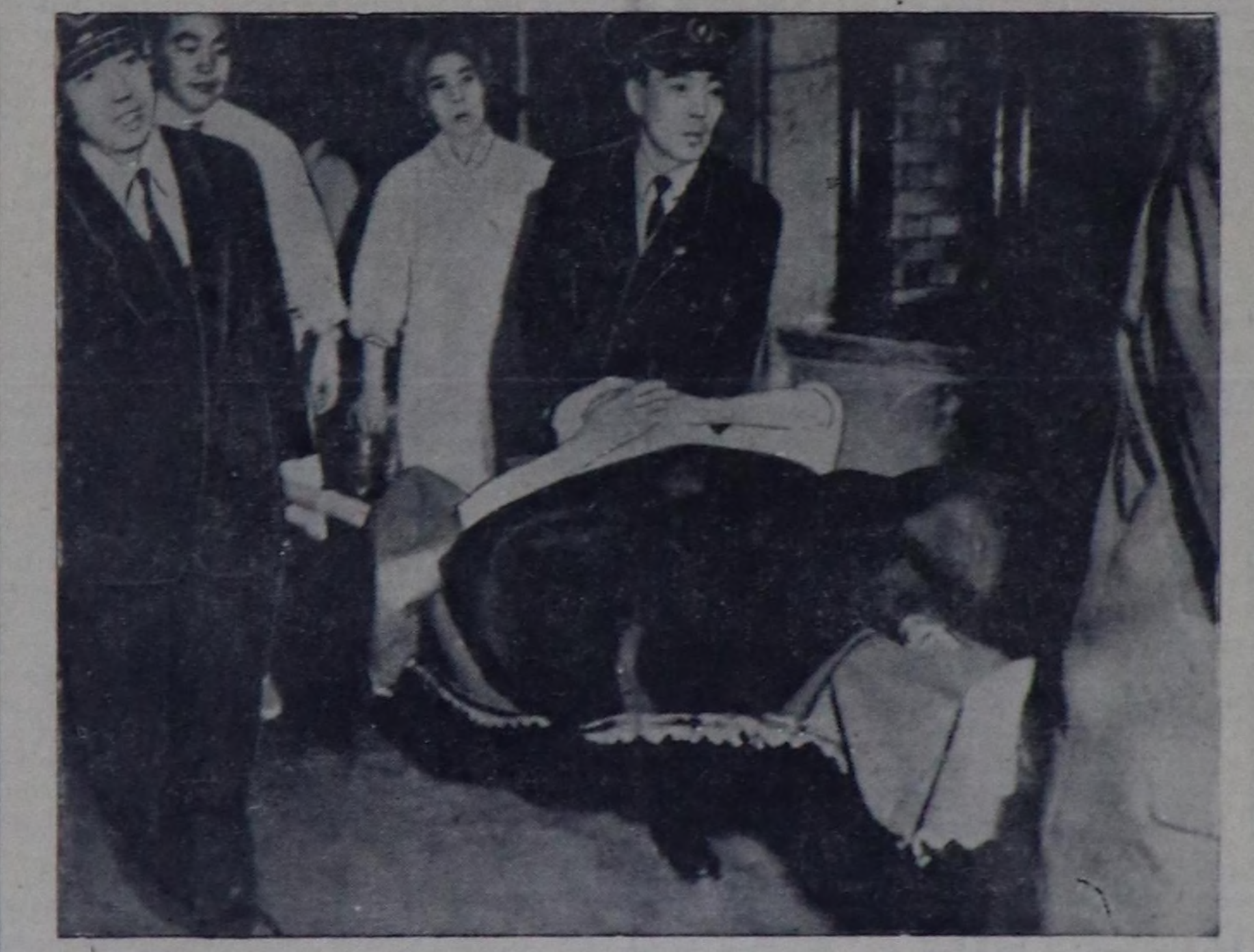
ПАРИЖ. (СЭТА). Август айның 5-тин дүзүзүнде Устүү Вольта дээр африк куруениң хамаарышпас чо-рукту чалаанының байырдалдыг баулаа болган. Ол болза августун дүргүзүндө француз ниятиелиниң хамаарышпас чорук эрттирген хамаарышпас чорук эрттирген Барыш Африкада үшкү республика болур: август 1-де болгаш 3-те Дагомея биле Нигер хамаарышпас чорукту чедип алган болгай.

Устүү Вольта болза ол дийтиң ханызында турар болганы-биле да-лай харылаазы чөк. Оон муруну чүгүндө Чаан Сөөгү Эрик, Гана, Того болгаш Дагомея чыдар, а соңу чүгүндө—Мали Федерациязы-ның кезин болур—Судан болгаш Ни-гер бар. Ук чурттуң шөлү—370 миң дөрбөлчү километр. Чурттакчы чо-ну Барыш Африкада чөк дээр сы-рыг: мында 3,5 миллион кижжи чурт-тал турар. Ол Республиканың найы-сылалы—Уагадугу хоорай.

Вольтаның бойдус байдалы көзөз ажыл-агыйга болгаш казып тывар үлетпүрге кончүг таарымчалыг. Ын-дыг болза-да француз колони-заларының үр үениң дүргүзүндө тер-гилелиниң уржуктары ук чурттуң экономиказының хөгжүүрүнө шап-тыктаан. Ол черин чурттакчылары-рис (ак-быдаа), аралик, маниокту, үстүг пальма, хөвөң чергелиг кул-туралары тарып өстүрүп турарлар. Ында агротехника эн-не хождун-гай болуп турарын айтыры чүгүдө. Көдээ ажыл-агыйның чиг-эдин бол баазырадыр каш-ла санын үрүмк бүүдүрүгелер бар. Экономиканың кол адыры—мал ажылы. Мында 2 миллион баш ажыг мыйыстыг бо-да мал болгаш 2,5 миллион хөй, өшкү санаттынып турар. Казар байлак-тарын курлавырлары кончүг кош-как шинчелеттинген.

Колониалдыг дарлалдын түнө-линде ук черин үндөин чурттакчы-ларының амдырал денели дыкка күдү. Калдык камгалалының болгаш өөрдилгенин хергелдеринге фран-цуз эрге-чагыргалар чөгөнгич акша-хөрөнгин тысып турган. Амыг үе-де Вольтаның школа назылыг уру-ларынның 6-ла хуузу өөрип турар болгаш 77 миң чурттакчы бүүзүнге бир эмчи онаажып турар.

Демократтыг каттыжылга партия-зының үдүрткүчү, премьер-ми-нистр М. Ямеогога баштаган Воль-таның амыг чааза чурттуң экономи-ка, культура болгаш социал талазы-биле хождунгай чоруну узуткаары-нын планын ажылдап кылган.

Япон улус чокта чаа Кисиниң чаааның дүжериң чедип алган болгай. Япон-америк каймык чок чорук кезелин Кисиниң чааза турда парламентке күш-биле башкаларга. Чижээ, парламент бажымыңче 500 по-лицейжилер шуртуп кире бергеш, ол керээге удура-нып турган депутаттары эрге туткан партияның ду-

жаалы баураар өттеп-соп эгелөөнер дээрин дашты-кы парлагга дымнадып турган.

ЧУРУКТА: парламентке ол чогуш болган соонда аана балыглаттырган депутат-социалист Асжакын кижжи дажыры орунда чыдары.

Синьхуа агентлиениң фотогу.

жаалы баураар өттеп-соп эгелөөнер дээрин дашты-кы парлагга дымнадып турган.

ЧУРУКТА: парламентке ол чогуш болган соонда аана балыглаттырган депутат-социалист Асжакын кижжи дажыры орунда чыдары.

Синьхуа агентлиениң фотогу.

КИНОТЕАТРАЛГА

БӨГҮН
«ВЛКСМ-ниң 30 чылы» (улуг залга): «Илбилиг чырыты» — эр-теиниң 10 шахта; «Амы-тынмысты алынар» — 12, 2.15, 4.15, 6.15, 8.15, 10.10 шахта; биче залга: «Шед-лестерийши» — 5, 7, 9 шахта.
«КАА-ХЕМ»: «Нүзөл боттангылаар» — 3.15, 5.15, 7.15, 9.15 шахта.
«ВОСТОН»: «Часы димирээшкенин» — 3.15, 5.15, 7.15, 9.15 шахта.

ЧАЙГЫ КИНОТЕАТРА: «Серена» — 5, 7, 9 шахта.

ОБЛАСТЫҢ КИНОЭКРАННАРЫНДА

Смерть в седле

ЗЕРГЕ ӨЛГЕН.
деп кинону көрүнер.

Бактериялар, грибоктар, вирустар

Микрообтар янзы-бүрү хевирлиг болур. Чамдык микрообтар борбак хевирлиг, өскелери чинге шөйбөк хевирлиг, база бир чамдыктары ораажы берген удузын ыкшап оон-даа өске хевирлиг болууларлар, чамдык бактериялар чинге, нарын жүткүк хевирлиг чүддер-биле кырындан шыптанган болу-лар. Микрообтарның баш бүтүскэй хевирли болур грибок-тарны микроскопка көөргө шыргай чыраа-даа ыкшап бодат-тынар. Спирттиң ажымышынын үндүрү дрозжа грибоктары дага чургаары ыкшап хевирлиг болур. Чамдык микрообтар, чижээлээрге, арыг сугда амебалар үргүчү өскерилп турар эдеп-чүл хевирлиг болур.

Микрообтар кончүг бичири болулар. Улуг дөң-не микро-бтар үзүп бир миллиметрниң бежен кескениниң бир кезинде ирил улатпас болур, а ол болза кижиниң дүгүнүң чоонундан 3—5 катап чинге болур.

Ындыг болза-даа микрообтарның улуг нуруузуңуң хемчө-ли оон-даа биче болгаш миллиметрниң каш муң кескениниң бир кезинде ирил улатпас болур.

Ийи, үш муң катап улгаттырар микроскоп-биле безин көөргө каулабес бичири микробтар баа деп чүвени орустун өртөмдөн Ивановский 1892 чылда көргүскен. Оларны шү-реттинмес вирустар деп адаан, чүге дээрге олар оон улуг микрообтарны өттүрбөс хөвг дөйдөн кылган нарын «шүрүң», өттүр эрте бээр болганнар.

Таашкы бүүзүзүнү саргырыг шокарар аарым-ша-ла ол шүреттинмес вирустардан тыштыр деп чүвени Ивановский ажыткан. Хөй чүлү үнүштер, ылангыя культурулуг үнүштер (гараа, кат-чимис, вогаа, техниктиң культурулар) вирустар-дан аарым турар деп чүве ам билдиген. Таашкының аарым ыкшап ынааар бүүрер шокарар аарым вирустар хал-даан өске-даа үнүштерде бар бооп турар. Свешланың сымы шокарарганда чигирин чедир бербиин турар, инек-караа үрө чөк болу бээр, малинаның кады бичири болур.

Ол ыкшап кижиниң болгаш тынгың амытанарының эзөн

хөй халдавырыг аарыглары вирустардан тыштыр: грипп, ос-па, калчаа аарыг, корь, ол ыкшап ытгың чума аарым, мый-ыстыг бода малдын ашуу аарым болгаш өске-даа.

Сөөлүг үеде вирустарын шынчирде чокта чаа кылып үн-дүрген он-он болгаш чус-чүс муң катап улгаттырар электорн микроскопу-биле өрөнип көрүп турар. Шап мычар улгатты-рар шүреттинмес вирусту көрүп болур болгаш оларның хев-ириниң база төмөзүлү өрөнип болур. Вирустарың дөмчөзүлүн миллиметрниң миллион кезээ-биле хемчөп болур. Олар аана микрообтардан дык биче болулар.

Микрообтарын амыдыралының улуг нуруузу өске дириг ор-ганизмерин амыдыралы ыкшап эртып турар: микрообтар чөмөнип, тынып, өзүп көвүдөп болгаш өзүп турарлар.

Микрообтар бүүзүзүн амыдыралы дык-ла кыска: чээрби-үжөн минутадан эгелөөш каш шактарга чедир. Ол үениң иш-тинде, микроб ортузундан ийи кылдыр үстү бээр, мычанган ийи чаа микрообтар апаар. Ол микрообтар дүргөн өзүп келгеш ол үениң иштинде тус-тузунда база ийи чарлы бээрлер.

Бир эвес, чамдык микрообтар бүгү төлү өлбөй турар болза, 10 шап болганда бир микрообтар миллион кире микрообтар болу бээр! База 10 шап болганда, ол сан база миллион катап өөр-годаргайлаарга, триллион микрообтар бөдү бээр. Бир сутка эрткенде оларнын саны 250 триллион чөдө бээр. Шап ол кире санын микрообтар чангыс стаганга арай боорда сымар. База бир алды шап болганда, чангыс микрообтар төл-ле дер-тен ведро ишкери хемчээлгик дөсөөрүн дөдө бээр.

Кандыг-бир микроб саат моондакка таварышпайн эер бол-за, беш сутка болганда бүгү далайлар болгаш океанарны долуруп болур деп бир эртеден кижжи санап көргөн.

Мыччала-даа херек кырында амыдыралга, янзы-бүрү чыл-даганардан ындыг чорук болбас-даа, бооп-даа шыдаас: мыктык болгаш чөмийтиг вешестволарның чөтпөндөн, кургаашкындан, хүнүңүң хереленден дык хөй микрообтар алу турар; чангыс температурадан болгаш өске-даа таарымча

чөк байдалдардан микрообтарның хөй нуруузуңуң өзүп көвү-дээри соксай бээр; алах сөөлүндө, тынгың өске амытаннар болгаш үнүштер ыкшап амыдырал дөш демисел микрообтар-ның арзында база болуп турар; кандыг-бир байдалга чачы-гып таарыж берген микрообтар, ол байдалга эки чачыгып таарышпаш микрообтарның өздүзүн башып турар.

Микрообтарын чамдык хевирлери спорларны бээрлер, чижээлээрге, сибирь лавазының микрообтары аарым мадарын өдөз, сиди-биле кады хөвүдөчө киргеш спор хевиринче ший-чий бээр, ол болза дыгыш болочка-биле шыптанган эн-не чөгөнгич бичири борбак чүвөлөр болур. Спорлары берген ми-крообтар хөвүдөчө өзүп шыдаастар, ындыг-даа болза олар соок-тан-даа, кургаашкындан-даа өлбөй, хөвүдөчө чыл чымы-биле дириг артып каап болулар. Ол хамаан чөк хайым турар ийи суг беин оларны өзүп шыдаас. Кажан, үнүш чир тын-гың амытаннар үнүштер-биле азы сипен-биле кады сибирь лавазының спорун сымарларга олар амытанын организм-инче шүрүп киреш, микрообтар болуп хуулаш өзүп көвү-дээр болгаш кончүг аар аарымны өскөдүп үндүрер. Хөвүдөчө пак ындыг спорну доубияктык микрообтары база үндүрүп турарлар. Балгыны амыракталдырары оон ужурудан ындыг улуг аймылдыг.

Дык хөй микрообтар боттары шимчөөр аргалыглар. Олар-нын чамдыктары боттарында бар жүткүктөрүнүн дузазы-биле шимчеп чорур; өскелери чылап ыкшап дарааннарды шимчээр; база бир чамдыктар бодунуң теложуагымың адырларын шимчедип турган хөдөлөр.

Микрообтар соокту белең тооастар. Оларны хөй нуруузу дошка беин өлбөс. Бедик температура микрообтарга өлүмүг дөшкениниң хайын турар суг оларны өзүрүп турар. Дык хөй микрообтар кургаашкындан, хүн хереленип, алоруг чу-гайның, карболканың, сулеманың, спиртин, формалиниң болгаш өске-даа вешестволарын дөшкениниң өзүп турар-лар.

Тыва областың Санитар-чырыдышкын бажыны.